

Tekstkritiske problemer

Bemærkninger til en genudgivelse af
J.P. Jacobsens *Niels Lyhne*

Af Klaus Nielsen

Inden for nordisk editionsfilologi findes efterhånden en del teoretisk materiale. Hvad der dog beklageligvis er sjældnere, er større fremstillinger med eksempler på den praktiske applikation af teorien.¹ I denne artikel er det hensigten at belyse et udvalg af tekstkritikkens problemstillinger ved eksempler fra mit arbejde med genudgivelsen af J.P. Jacobsens roman *Niels Lyhne*, 1880, i Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs serie *Danske Klassikere*.² Oprindeligt var dette arbejde tænkt som en revision af DSL's tidligere udgave fra 1986 (herefter *NL* 1986), men det blev hurtigt tydeligt, at en helt ny tekstkritisk bearbejdning var nødvendig.³ Dels viste det sig, at den tidligere udgave var særdeles fejlbehæftet, dels manglede en væsentlig kilde i tekstetableringen.

Artiklen vil i sin opbygning afspejle den editionsfilologiske arbejdsgang. Efter at den indledende mønstring af kilderne og valget af grundtekst er foretaget, gives en række eksempler på tekstrettelser og behandling af enkelte tvivlsomme tekststeder. I forbindelse med valg af grundtekst og emendationsprincip vil jeg kort redegøre for de teoretiske overvejelser, som har ligget til grund for det praktiske arbejde. DSL's grundlæggende retningslinjer, som de præsenteres i det upublicerede *Regulativ for Danske Klassikere*, 2004 (herefter *Regulativ*), er i alle henseender overholdt på nær hvad angår princippet om stiltiende rettelser, hvilket vil blive behandlet senere.

1. Recension

Inden det egentlige arbejde med etableringen af teksten kan begynde, må udgiveren danne sig et overblik over tekstens kilder. Til denne *recension*, et begreb lånt fra den klassiske filologi, hører en mønstring af kilderne og en undersøgelse af disses indbyrdes forhold. Mønstringen indbefatter både overleverede og ikke-overleverede kilder.

Førstetrykket af *Niels Lyhne* (herefter *A*) udkom på Gyldendal mellem den 14. og 16. december 1880 og kostede fire kroner.⁴ Formatet er oktav, og bogen består af tyve helark plus et kvartark foldet én gang, som er limet på ark nummer tyves sidste blad. I alt indeholder bogen 324 sider. Ud over *A* findes ifølge Det Kongelige Biblioteks databaser samt Lauritz Nielsens *Katalog over danske og norske Digteres Originalmanuskripter i det Kongelige Bibliotek*, 1941, følgende tre overleverede kilder:

- 1) Trykmanuskriptet i form af en rettet renskrift (herefter *R*) består af 229 løse, paginerede blade i kvartformat med enkelte afvigende størrelser. Der er gennemgående foretaget en del ændringer, men alle antagelig med samme hånd og redskab. *R* findes i den Collinske Samling under signaturen 261, 4°.⁵
- 2) Kladdemateriale og udkast (herefter *K*) findes bevaret i to læg. Det første indeholder forskellige udkast til titelblad, kapiteloversigter og lister over personer, men ingen reel brødtekst. Dette har derfor ikke været anvendt i tekstetableringen. Det andet læg indeholder 58 løse blade af forskellig størrelse, pagineret 1-113 med en del lakuner. Når der i det efterfølgende refereres til *K*, vil det være til teksten i dette læg. *K* bærer betegnelsen *J. P. Jacobsens Papirer II. 1. »Niels Lyhne«* og findes i Marx-Nielsens Samling under signaturen 27, 4°.
- 3) Jacobsens eget læseeksemplar af førstetrykket (herefter *A'*) findes også i håndskriftafdelingen på Det Kongelige Bibliotek.⁶ Dette uindbundne eksemplar indeholder syv ændringer, men blev med al sandsynlighed ikke konsulteret ved udgivelsen af andenudgaven i 1885 eller efterfølgende udgaver før Frederik Nielsens udgave af Jacobsens samlede skrifter fra 1972-74. *A'* blev fundet omkring 1930 og beskrevet i *Danske Studier* 1938 af Carl Johan Frederiksen, og artiklen indeholder en redegørelse for verificeringen af Jacobsens håndskrift.⁷ *A'* blev i 2003 erhvervet af Det Kongelige Bibliotek og findes under signaturen 2003/90.

Af Jacobsens korrespondance i månederne omkring udgivelsen kan man slutte, at et korrekturtryk af bogens første 11 ark (herefter *a*) må have eksisteret. Jacobsen sad i slutningen af 1880 i Thisted og færdiggjorde ro-

manen i det håb at få bogen udgivet, før julehandlen satte ind. Den 5. november afsendte han første halvdel af trykmanuskriptet til F.V. Hegel på Gyldendal og modtog *a* inden den 25. samme måned, hvor den omtales i et brev til Georg Brandes. Den 4. december afsendte han anden halvdel af trykmanuskriptet til Edvard Brandes og bad ham besørge korrektureringen af de resterende ark. Jacobsen troede på dette tidspunkt, at bogen skulle udkomme allerede den 9. december, og at han således ikke selv ville kunne nå at efterse korrektureringen i Thisted. Et korrekturtryk af denne halvdel findes ikke omtalt i den bevarede korrespondance. Således kan det fx ikke afgøres, hvorvidt den litteraturhistorisk berømte tekstfejl i *A*, »gusten« for »gisten« s. 317 (*NL* 2007, s. 172), som Jacobsen omtaler i et brev til Edv. Brandes den 17. december, skyldes sætterens læsefejl af *R* eller Brandes' ændring i et evt. korrekturtryk. Den udbredte opfattelse, at tekstfejlen skyldes Brandes, må derfor bero på en tolkning af Jacobsens diplomatiske fremhævelse af tekststedet i brevet til Brandes. *R* er på det pågældende sted uberørt.⁸

Anden udgave (herefter *B*) fra 1885 udkom mellem den 25. september og 1. oktober.⁹ Idet Jacobsen dør den 30. april samme år, når han ikke at tilse genudgivelsen, og det store sammenfald af fejl mellem *A* og *B* tyder på, at udgiverne hverken har konsulteret *R* eller *A*.¹⁰

Niels Lyhne har tidligere været genstand for tekstkritiske udgaver. I Jacobsens *Samlede Værker* I-V, udg. Morten Borup, 1924-29, optræder romanen i bd. 2, 1926. *NL* 1986 var, hvad tekstetableringen angår, forsøgt baseret på denne. Derudover findes den mere folkeligt anlagte *Samlede Værker* 1-6, udg. Frederik Nielsen, 1972-74, hvor romanen optræder i bd. 2, 1973. Borups udgave har været konsulteret i enkelte tvivlstilfælde, men har ikke dannet egentligt grundlag for de foretagne tekstrettelser. Derudover har Borups tekstkritiske apparat været konsulteret. Især konkordanslisten over *K* (bd. 2, s. 303-317), som jævnfører de enkelte optegnelser med den færdige teksts sidetal i Borups udgave, har været en stor hjælp.

2. Grundtekstvalg

Det første valg, enhver tekststudgiver må træffe, er hvilken tekst, der skal danne grundlag for udgaven. I Jacobsens levetid udkom kun én udgave, og da der ikke normalt inden for *Danske Klassikere* udgives manuskript-

udgaver, er valget således relativt enkelt. Dog vil en gennemgang af de generelle, teoretiske overvejelser for valget af førstetrykket være nyttig, idet disse har indflydelse på arbejdet med tekstetableringen.

De to væsentligste argumenter for valget af førstetrykket knytter sig til receptionshistorien og tekstsociologien. Når udgaver af typen *letzter Hand* vælger den af forfatteren sidst tilsete udgave som grundtekst, er det grundlæggende ud fra en quasi-juridisk betragtning over forfatterens autoritet. Har forfatteren ønsket at revidere eller omarbejde et værk, evt. ad flere ombæringer, bør det respekteres af udgiveren, idet den sidst tilsete udgave anses for at repræsentere forfatterens afsluttende intention med værket.¹¹ For en receptionshistorisk tilgang er forfatterens videre arbejde med teksten dog mindre væsentlig. Her fokuseres på tekstens offentlige liv, som grundlægges ved udgivelsen af førstetrykket, og evt. senere udgaver skyldes som regel dennes succes deres eksistens. Dette »anno 1 i det receptionshistoriske forløb«, som Per Dahl beskriver det i sin artikel »Det kritiske tekstvalg«, 1994, er således udgangspunkt for tekstens modtagelse af kritikere og læsere.¹²

Modsat udgaver af typen *letzter Hand* søger manuskriptudgaver at repræsentere forfatterens oprindelige intention med et værk. Her ses førstetrykket som en forvanskning af denne intention, som ved fremmede hænder, fx sættere, korrekturlæsere eller sekretærer, allerede er blevet korrumpet. Hertil kan det tekstsociologiske argument dog bidrage med en modifikation af denne forestilling om forfatterens ubesmittede intention. Tekstsociologien understreger, hvordan trykte tekster ofte bliver til i et samarbejde mellem forfatteren og forskellige instanser inden for forlag og trykkeri. Fx normaliseres stavning og interpunktion ofte af korrekturlæsere eller sættere, og ikke sjældent regner forfatteren med sådanne formelle indgreb. Således kan disse fremmede hænders aftryk i den færdige tekst siges at være en del af forfatterens intention. I *Niels Lyhne* synes dette at være tilfældet, hvad kommateringen angår, idet *R* er påfaldende sparsom mht. kommaer. Indgrebene kan dog også være af mere substantiel karakter såsom en redaktørs konstruktive kritik eller direkte censur, men igen kan alene forventninger til sådanne indgreb være styrende for og dermed en del af forfatterens intention. I Johnny Kondrups artikel »Hvem tilhører teksten?«, 1999, understreges netop denne usikkerhed ved fastlæggelsen af en ren forfatterintention, idet fx forfatterens selvcensur eller forventning til læserskabens ønsker bevidst eller ubevidst kan have forårsaget en tillem্পning af en evt. oprindelig intention allerede inden fremmede hænders indgreb.¹³

Når udgavens grundtekst er valgt, må denne kollationeres med andre eksemplarer for at sikre, at der ikke findes intern varians, dvs. forskelle i ordlyden inden for samme oplag. Dette kan forekomme, hvis fx en fejl rettes under trykningen og således kun kommer til at optræde i en del af oplaget. Af listen over tekstrettelser i *NL* 1986 fremgår, at det tilgrundliggende eksemplar af *A* på s. 322 skulle have ordlyden »De dør«, hvor de eksemplarer, jeg har haft adgang til, har »de dør«. ¹⁴ Her er dog formentlig tale om en fejl i rettelseslisten, og det formodes, at *A* ikke indeholder intern varians. ¹⁵ Dette bestyrkes ligeledes af det negative resultat af den partielle interne kollationering, som jeg udførte med de i Det Kongelige Bibliotek tilgængelige eksemplarer. Et udvalg af kritiske tekststeder blev undersøgt og havde samme ordlyd i følgende tre eksemplarer: 57,-174 8°, Brøndum-Nielsen 0820 og M 43842 8°. Derudover gav en undersøgelse af yderligere fire eksemplarer fra diverse københavnske antikvarier samme resultat.

3. Tekstetablering

Ved tekstetablering forstås arbejdet med identifikation og emendation af tekstfejl i grundteksten. I den formelle definition af kategorien tekstfejl skelner man grundlæggende mellem to typer: trykfejl, og hvad jeg her vælger at kalde afskriverfejl. Trykfejl er opstået i forbindelse med trykkeriets rent tekniske arbejde og kan fx være bogstaver, som er sat omvendt, eller som er faldet ud af satsen. Afskriverfejl er derimod opstået før selve trykningen ved overførsel af teksten fra ét tekstbærende dokument til et andet. Det kan være skrive- eller læsefejl og tilmed hørefejl ved afskrivning efter diktat. Denne type fejl begås af afskriverne som fx sekretærer eller af forfatteren, hvor denne selv har forestået en sådan overførsel af teksten. Til kategorien regnes også en sætters læsefejl af trykmanuskriptet, hvilket altså ikke anses for at være en trykfejl. Skellet mellem de to typer foretages ud fra en betragtning over fejlens *ratio*, dvs. dens opståen. Tekstrettelser bør kun foretages, hvis fejlens *ratio* kan fastlægges, eller som det formuleres i den hidtil eneste samlede fremstilling på dansk af tekstkritikens problemstillinger, Paul V. Rubows *Den kritiske Kunst*, 1938: »det maa paavises hvordan det Gale er opstaaet af det Rigtige«. ¹⁶

Det problematiske er ikke definitionens formelle karakter, men identifikationen af tekstfejl, og først og fremmest besvarelsen af spørgsmålet

»hvad er en tekstfejl?« En grundlæggende konsensus er, at tekstfejl er en »forvanskning« eller »forskydning« af tekstens mening.¹⁷ Hertil følger sig så spørgsmålet om, hvor tekstens mening forankres. Tidligere har den herskende editionsfilologiske praksis været at søge denne forankring i en forestilling om forfatterens hensigt. Heroverfor har jeg i tekstetableringen anlagt et tekstsociologisk perspektiv. Johnny Kondrup bruger i sin artikel »Betragtninger over tekstfejl«, 2003, begrebet »forfatteren som sin egen første læser«, og denne forankring af tekstens mening forklares på følgende vis:

Det betyder, at man over for enhver mulig forståelse af tekstens mening må spørge sig, om den ville være sandsynlig som forfatterens forståelse, hvis han læste sin egen tekst. Eller med andre ord: Er det ud fra vort kendskab til datidens tænkning, sprog, vaner og konventioner i øvrigt rimeligt at antage, at forfatteren og hans læsere ville være fælles om denne forståelse af tekstens mening?¹⁸

En forskydning af tekstens mening kan derfor ikke kun identificeres som en variation fra trykmanuskript til førstetryk, men må også kunne påvises at have forskudt tekstens mening inden for læserens og forfatterens datidige forståelsesramme. Som illustration af denne pointe kan fremhæves et enkelt eksempel, der netop ikke er blevet betragtet som tekstfejl. Om et af Niels Lyhnes kvindelige bekendtskaber, Madame Odéro, står følgende:

Man behøvede ikke at være sammen med hende vel tidt, for at komme til Klarhed om, hvorvidt hun kunde lide En eller ej, thi hun viste det tilstrækkelig tydeligt. (s. 157).

Her har sætteren med stor sandsynlighed fejllæst *R*, som har formuleringen »ret tidt«, og Jacobsen retter endda tilbage til denne ordlyd i *A*. Dog var »vel« i en betydning svarende til »ret« ikke ualmindelig på Jacobsens tid og forekommer endda således i en af Fennimores replikker.¹⁹ Forskydningen fra *R* til *A* er derfor blot af æstetisk karakter og ikke meningsforstyrrende ud fra en betragtning af forfatterens og læserens fælles forståelsesramme.

Den receptionshistoriske og tekstsociologiske holdning til grundtekstvalget kan også ses afspejlet i valg af retningslinjer for emendation. Vælger man førstetrykket ud fra de nævnte betragtninger, forpligter man sig

til at repræsentere tekstens første møde med læserne så trofast som muligt, hvilket kræver, at tekstrettelser begrænses til et minimum. Det mest nærliggende er derfor at praktisere en tekstkritisk konservatisme.²⁰ Den indebærer, at indgreb i grundteksten kun foretages, hvor der ikke kan være tvivl om, at et tekststed er fejlbehæftet, og konjunkturrettelser, dvs. rettelser mod alle tekstkilder, foretages kun nødigt.

Det bør påpeges, at den tekstkritiske konservatisme som emendationsprincip ikke er uløseligt forbundet med valget af førstetrykket som grundtekst. Andre udgavetyper som fx poetologisk eller intentionalistisk orienterede manuskriptudgaver kan også være båret af et ønske om at gengive grundteksten så trofast som muligt. Omvendt kan førstetrykket som grundtekst udsættes for andre emendationsprincipper som fx normalisering af stavning.²¹ Dette ville dog næppe kunne forsvares ud fra et tekstsociologisk perspektiv.

Som en art negativ definition kan opstilles en række tilfælde, der ikke medfører tekstrettelser. Afvigelser fra datidens almindelige sprogformer samt Jacobsens inkonsekvente ortografi er i videst muligt omfang bevaret. Således rettes fx ikke, når Jacobsen veksler mellem stavemåderne »-trær« og »-træer« eller »staar« og »staaer«. Det samme gælder for kommateringen. Det grammatiske system, som sætteren eller korrekturlæseren synes at have tilstræbt i *A*, er ikke fulgt konsekvent, og afvigelserne rettes ikke. Ligeledes rettes ikke ved de såkaldte sagfejl, hvor Jacobsen giver forkerte oplysninger om faktiske begivenheder el.lign., og redegørelsen for denne type fejl henvises til kommentarerne. Et eksempel ses s. 47, da Niels som dreng leger med vennerne Erik og Frithiof ved stranden. I deres rekonstruktion af søslaget ved Sjællands Odde 1808 tildeles de engelske skibe navnene Albion og Conqueror. Adskillige engelske krigsskibe har båret disse navne, men ingen af dem har været sat ind mod Danmark. I 1808 hed de pågældende skibe Stately og Nassau, hvilket oplyses i en kommentar.

Grundtekstvalget har en yderligere konsekvens for *A'* i forbindelse med tekstetableringen. Idet *A'* repræsenterer forfatterens videre arbejde med teksten, hører Jacobsens ændringer til de såkaldte tilblivelsesvarianter af genealogisk art. Almindeligvis anses tekstens *genese*, dvs. dens tilblivelse, for afsluttet ved udgivelsen af den valgte grundtekst, men fortsætter forfatteren herefter arbejdet, opstår tilblivelsesvarianter af genealogisk art.²² Disse kan ikke umiddelbart optages i en udgave, som forpligter sig til en konservativ gengivelse af førstetrykket. Derfor er kun fem af de i alt syv ændringer optaget. Tre af dem er forholdsvis ukon-

troversielle rettelser tilbage til *R*, som kunne have været foretaget uden kendskab til *A*'. I listen over rettelser foretaget i *A*, som indgår i udgavens afsnit om tekstforhold, figurerer disse således som rettelser tilbage til *R*. De to sidste vil blive behandlet nedenfor. Anderledes forholder det sig med Fr. Niensens udgave, som bygger på princippet *letzter Hand*, og som derfor optager alle syv ændringer fra *A*' i den færdige tekst.

Udfærdigelsen af listen over rettelser i *A* medførte oprindeligt et problem, hvad afgrænsningen angår. I *Regulativ* hedder det, at de såkaldte *stiltiende rettelser* »kan foretages, hvor talen er om *indlysende* tegnfejl [og sættefejl]« (punkt 2.1.1.), og de skal dermed ikke indgå i listen over tekstrettelser. Reelt er praksis dog, at modalverbets indikation af mulighed afskrives, og de såkaldt »indlysende« fejl altid rettes stiltiende. Ud over det problematiske ved den tvivlsomme bestemmelse »indlysende« er formuleringen i *Regulativ* ikke helt klar og kræver en præcisering. Først og fremmest må de to kategorier indkredses. *Sættefejl* skal forstås som synonymt med føromtalte trykfejl og er altså fejl af rent teknisk karakter, der er opstået i sætteriet eller trykkeriet. De to termer bruges ofte frit inden for tekstkritikken som betegnelse for samme kategori. *Tegnfejl* skal forstås som interpunktionsfejl og gælder kun for punktum og komma. Med andre ord kan et manglende anførelsestegn ikke tilføjes stiltiende.

DSL's praksis er problematisk af flere grunde. For det første er afgrænsningen af listens omfang et problem. Til trods for at der var konsensus om ovenstående definition, mente redaktionen indledningsvis, at flere af tekstrettelserne burde være foretaget stiltiende heriblandt to tilfælde i *A*, hvor Niels' fødegård, Lønborggaard, er stavet Løngborggaard.²³ Dog må der her være tale om sætterens fejllæsning af *R*, idet det betydningsbærende -g- ikke kan være tilføjet ved en teknisk fejl, men må bero på sætterens lokale forglemmelse af gårdens egentlige navn. Fejlen kan derfor ikke kaldes en trykfejl og må noteres. Følges bestemmelserne i *Regulativ*, bliver forskellen mellem den trykte og den komplette liste over tekstrettelser forsvindende lille. I alt ville kun fem rettelser kunne foretages stiltiende, hvilket vel vejer for lidt til at berettiggere opretholdelsen af en separat kategori. Under det afsluttende arbejde med udgaven havde *Danske Klassikere* imidlertid skiftet redaktion, og da der nu var enighed om holdningen til de stiltiende rettelser som kategori, blev det muligt at lade udgaven indeholde en komplet liste over tekstrettelser.

Ud over disse praktiske betragtninger kan fremhæves et mere grundlæggende argument, som knytter sig til tekstsociologien. I en tekstsocio-

logisk optik er alle tekstfejl interessante. Der er netop en pointe i antallet af tekstfejl, som afspejler trykkets kvalitet eller den evt. store hast, hvormed en tekst er blevet udgivet. Det er således ikke kun ud fra et konflikt-sky ønske om at undgå den problematiske afgrænsning, at en komplet fortegnelse foretrækkes.

Ved at sammenligne DSL's praksis med den tekstkritiske tradition i Sverige kan yderligere et argument fremdrages. Retningslinjerne for udgaver fra Svenska Vitterhetssamfundet (SVS) har siden grundlæggelsen i 1907 foreskrevet, at ingen tekstrettelser bør foretages stiltiende. DSL's praksis er således blot et spørgsmål om tradition og ikke udtryk for et naturligt, editionsfilologisk valg. I Paula Henriksens seneste retningslinjer for SVS's udgiverpraksis betragtes forbeholdet mod stiltiende rettelser tilmed som en garanti for udgavernes videnskabelighed.²⁴

4. Eksempler

I det følgende gives en række eksempler på tekstrettelser i *A*, som ikke har været foretaget i DSL's tidligere udgave.

Under Niels' opvækst på Lønborggaard introduceres romanens ubetinget mest komiske karakter, huslæreren hr. Bigum. Hans selvovervurdering udsættes for en tyk ironi fx i det nedenfor citerede stykke om hans forelskelse i Niels' tante, Edele Lyhne. *A*, s. 47 (*NL* 2007, s. 28):

Hvor højt ophøjet et Menneskebarn end har stillet sin Throne, hvor fast det end har trykket Undtagelsens, Genie betydende Tiara, om sin Pande, det veed sig dog aldrig med Rette sikker for, at det jo ikke en Dag ligesom Kong Nebukadneser pludselig gribes af en sælsom Lyst til at gaae paa Fire og æde Græs i Flok med Markens almindelige Dyr.

Det problematiske er udtrykket »Undtagelsens, Genie betydende Tiara«. Her er tale om en genstandshelhed, hvis beskriverfelt udgøres af en beskriverhelhed.²⁵ Andre steder i teksten findes lignende eksempler på komplekse konstruktioner, hvor kommatering bruges til at afgrænse indskuddet, således at bestemmer og kerne stadig figurerer på samme niveau. Når der fx tales om »Respekt for de, *ved gammel Hævd*, ærværdiggjorte Erfaringssætninger« eller »hine, *den Gang ret talrige*, Kredse«

(s. 13 og 98; mine kursiveringer), ses det, hvordan kommateringen indkredser de tungt konstruerede beskriverfelter. Da tekststedet har samme ordlyd i *R*, dog uden kommaer, må der være tale om en simpel fejl i sætterens eller korrekturlæserens kommatering. Tilføjelsen af et komma efter »betydende« ville medføre en for høj koncentration af kommaer, og beslutningen faldt derfor på at flytte det eksisterende fra umiddelbart efter »Tiara« til umiddelbart før. I rettelseslisten figurerer dette indgreb på følgende vis: s. 28, 25: betydende, Tiara om (konj.) < betydende Tiara, om.

Endnu en konjekturrettelse var nødvendig i forbindelse med følgende tekststed. Den unge Niels er flyttet til København og har forelsket sig i den frisindede enke, fru Boye. På turen hjem fra et møde med hende beskrives den henrykte Niels' oplevelser på følgende vis. *A*, s. 116 (*NL* 2007, s. 66):

Den lune Foraarsluft var fuld af Dufte, ikke mættet med dem, som en Sommernat kan være det, men ligesom stribet af Duft, af krydret Balsamduft fra unge Popler, sene Violers kølige Aande, Hægebærs lune Mandelvellugt, og Alt det kom og blandes, gik og skiltes, blussed enkeltvis frem et Øjeblik, sluktes med Eet, eller løstes langsomt op i Natteluften.

Både *A* og *R* har præsensformen »blandes«, som ikke passer ind i den øvrige præteritums kontekst. Borup foretager i sin udgave en konjekturrettelse til præteritumsformen »blandtes«, og denne går igen i *NL* 1986. Rettelsen er muligvis foretaget ud fra et hensyn til passagens symmetri, idet formen heri passer fortrinligt til de øvrige passiver »skiltes«, »sluktes« og »løstes«. Fejlens ratio ville i dette tilfælde være, at Jacobsen havde glemt at skrive det manglende t, hvilket ikke er usandsynligt. En måske mere nærliggende ratio er dog, at Jacobsen i sit forsøg på at skrive »blandedes« har begået en *haplografi* af bogstaverne -de-, som optræder to gange efter hinanden.²⁶ Hvilken af de to muligheder, der er mest sandsynlig, kan debatteres, men formentlig uden at komme en besvarelse nærmere. Jeg har i dette tvivlstilfælde ladet argumentet om haplografien veje tungest og rettet til »blandedes«. Rettelsen angives således: s. 66,4: blandedes (konj.) < blandes.

Da Niels' søn hen imod romanens slutning bliver syg, og Niels således står for at miste det sidste, han har kært i verden, kaster han sig i fortvivlelse til gulvet og beder til Gud. Det hjælper dog ikke, og efter sønnens

død går Niels rundt i tungsind over det, han beskriver som et »Syndefald, et Frafald fra sig selv og fra Ideen«. *A*, s. 318 (*NL* 2007, s. 172):

Han havde ikke kunnet bære Livet som det var, nu havde været med til at kæmpe om det Største, og havde i Kampens Haardhed svigtet den Fane, til hvilken han havde svoret

Problemet her er naturligvis det manglende subjekt *han* i anden helsætning, hvilket kræver en rettelse. Ifølge udgavens rettelsesliste fremstår rettelsen som foretaget efter *A'*. Det er ikke direkte usandt, idet *A'* har den pågældende ordlyd, men dog en forenkling af beslutningsprocessen, som førte til rettelsen. Både *A* og *R* har den fejlbehæftede ordlyd »nu havde været«. *R* har dog følgende interne variant: nu < han. Her er tale om en senere sletning med erstattende variant uden for tekstlinjen, idet »han« er overstreget og »nu« tilføjet umiddelbart ovenover. For anskuelighedens skyld kan en positiv liste over tekststedets genese opstilles, dvs. hvor alle lag inddrages. Til dette formål inddeles tekstkilden *R* i to lag: *R(1)*, trykmanuskriptets oprindelige ordlyd inden ændringen blev foretaget; og *R(2)*, det endelige trykmanuskript indeholdende ændringen:

A' nu havde han været
A nu havde været
R(2) nu havde været
R(1) han havde været

Idet *A'* formelt set er en *Ausgabe letzter Hand*, repræsenterer ændringen en af de tilblivelsesvarianter af genealogisk art, som ikke umiddelbart kan anvendes i en udgave, hvis grundtekst er førstetrykket. Således anskuet vil den fuldt ud grammatisk korrekte ordlyd i *R(1)* have fortrinsret frem for *A'*. Ud fra beskrivelsen af trykmanuskriptets interne varians og en udlægning af fejlens ratio kan man dog forsvare en konjunkturrettelse, som giver samme resultat som *A'*.

Jacobsen har med stor sandsynlighed ønsket at tilføje ordet »nu«, men har efter overstregningen af »han« glemt at flytte dette subjekt længere ned i sætningen. Han kan ikke have ønsket en ledsætningskonstruktion, hvor »han« følger direkte på »nu«, fordi ændringen da ville have været indført som en tilføjelse uden sletning. Ligeledes ville en ledsætningskonstruktion være usandsynlig, idet sætningen formentlig skal læses

som stående i elliptisk forbindelse med den efterfølgende, der entydigt er af helsætningskonstruktion: *og [nu] havde [han] i Kampens Haardhed svigtet den Fane, til hvilken han havde svoret*. En lignende opstilling ville ikke kunne lade sig gøre med en ledsætningskonstruktion.

Konjektoren kan yderligere forsvares ud fra endnu en grammatisk argumentation, og hertil kan Paul Diderichsens sætningsskema fra *Dansk Elementær Grammatik*, 1946, være en stor hjælp. Idet ændringen fra »han« til »nu« fjerner subjekt fra sætningens forfelt, efterlades kun centralfeltets nominalled som mulig placering for subjekt. Sætningen anskuet som en helsætning kan med andre ord ikke fungere på andre måder end som Jacobsens ændring fra A' , og tekstrettelsen noteres således: s. 172,22: nu havde han været (A') < nu havde været.

I *NL* 1986 var en del tekstrettelser foretaget, som ud fra den nye udgaves konservative emendationsprincip ikke kunne forsvares, og i det følgende skal gives to eksempler herpå. Som nybagt ægtemand begynder Niels' ven Erik Refstrup hurtigt at kede sig. Han søger adspredelse blandt en kreds af omegnens herrer, der som det beskrives »mildnede Landlivets Tristhed ved saadanne Udskejelser, som deres ikke altfor rige Fantasi kunde komme efter« (s. 125). Ved disse udskejelser var flasken obligatorisk, og et af deres påfund beskrives således:

den, desværre sjældent med fuldstændigt Held gennemgaaede, Mirakkelkur, at lade sig drikke ædru, nemlig, i Genever, efter at man var bleven drukken fuld i Champagne.

Til trods for at tekststedet har samme ordlyd i *R*, rettes i *NL* 1986 fra »bleven drukken« til »blevet drukken«. Det har muligvis skurret i ørene at se de to former sammenstillet, men da der kan være tale om en jysk sprogform, er formen bevaret i *NL* 2007. I C.M.C. Kvolsgaards *Spredte Træk af Landbolivet*, 1891, som dels er skrevet i dialekten fra Thy, Jacobsens »modersmål«, og dels i rigsdansk oversættelse, kan man fx finde følgende frase: »der er bleven slået«. ²⁷ I lydskrift bliver de to sidste verber netop gengivet »bleven slåen«.

Ligeledes er den tvivlsomme ordlyd i følgende eksempel bevaret. Niels og Fennimore indleder en hemmelig og temmelig kysk affære, mens Erik er på sine herreture eller arbejder i sit atelier. I starten er de lykkelige, men beskrivelsen s. 143 varsler, at forholdet er uholdbart:

Den daglige Falskhed og Forstillelse, den Luft af Uære, hvori de færdedes, alt det havde ingen Magt endnu, det kunde ikke naa dem i den exstatiske Højde, hvortil Niels havde hævet deres Forhold og dem med det

I *NL* 1986 følges Borups tekstrettelse og der ændres til den korrekte stavemåde »exstatiske«. Både *A* og *R* har det særegne »exstatiske«, som enten kan være en stavfejl eller en selvdannet form afledt af det græske »ekstasis«, som betyder *bortrykkelse* eller *ffjernelse*. Jacobsen kan have ønsket at lade adjektivet lægge sig tættere op ad denne græske betydning end ad den franske, som betyder *henrykkelse* og *fortryllelse*. Frem for utvetydig glæde får den omtalte »Højde« således et skær af uvirkelighed eller umulighed, som passer godt til Niels' øvrige beskrivelse af forholdet.

Ordet optræder derudover en gang mere i romanen, som hverken er rettet i Borup eller *NL* 1986 til den korrekte stavemåde. I en af hr. Bigums mange tilnærmelser til Edele Lyhne optræder s. 32 frasen »en Martyrs ekstatiske Smil«. *R* har dog den korrekte stavemåde »ekstatiske«. Tager man romanens udgivelsesforløb i betragtning, bliver forholdet endnu mere forvirrende. Idet Jacobsen stadig arbejdede på romanen, da han modtog den tidligere omtalte korrektur *a*, er det muligt, at han har bemærket denne sætterens fejllæsning af *R*. Fejlen kan så have påvirket hans stavning bevidst eller ubevidst, da han senere i romanen igen skulle bruge ordet. Dette er dog rent spekulativt, idet det ikke kan fastslås, hvor langt Jacobsen var kommet, da han modtog korrekturen. Til trods for at der ikke findes belæg for den afvigende stavemåde i relevante ordbogsværker, er *A* bevaret i begge tilfælde.

Som før omtalt er ændringerne i *A** problematiske størrelser, men en enkelt vakte især besvær, idet der ikke kunne findes belæg eller støttende argumenter for den i de øvrige kilder. Da Niels efter sønnens død melder sig til tjeneste ved militæret og bliver dødeligt såret i kamp, genforenes han på lazarettet med sin ven fra de unge år, dr. Hjerrild. Denne forsøger at få omvendt sin døende ven, idet han mener, at Niels til trods for sin ateistiske livsfilosofi i dødens stund kan have brug for den trøst, der er at finde i troen på Gud. Det klinger falsk i Niels' øre, idet Hjerrild selv er erklæret ateist. Hjerrilds argumentation udvikler sig på følgende vis. *A*, s. 322 (*NL* 2007, s. 174):

Der er ikke Tale om mig, jeg lever og er rask, lig ikke og pin Dem med Deres Anskuelser, Folk, der skal dø, har ingen Anskuelser, og det er ogsaa lige meget med dem, de har, Anskuelser er kun til at leve paa; i Livet der gør de deres Nytte. Kan det hjælpe et eneste Menneske, at de dør i een Anskuelse eller en anden? Tro De mig, vi har jo Allesammen lyse, bløde Minder fra vores Barndom.

Problemet er den spørgende helsætning »Kan det hjælpe et eneste Menneske, at de dør i een Anskuelse eller en anden?«. *A* og *R* har samme ordlyd, og der findes intet kladdemateriale til det pågældende tekststed, men *A'* har den mere nærliggende læsemåde »De dør«. *A* kan ikke entydigt betragtes som fejlbehæftet og burde derfor ifølge den tekstkritiske konservatisme, som udgaven påberåber sig, have lov at blive stående. Ligeledes taler den klassiske filologis princip om *lectio difficilior* for, at den mindre oplagte læsemåde vælges frem for den mere oplagte og dermed udglattende. Alligevel vil jeg i det efterfølgende forsøge at argumentere for en rettelse efter *A'*.

Først og fremmest må meningsforskydningen mellem de to varianter fastlægges. I *A'* henviser pronomenet »De« til Niels selv, men i *A* henvises der i tredje person flertal til de »Folk, der skal dø«, som Hjerrild forinden har omtalt, og med hvilke Niels har den endelige udsigt til fælles. Hjerrilds spørgsmål har således to vidt forskellige betydninger. I *A* synes spørgsmålet at være, om ét eneste menneske kan drage nytte af sine *egne* anskuelser på dødslejet. I *A'* er spørgsmålet derimod, om ét eneste menneske virkelig kan drage nytte af Niels' anskuelser på dødslejet. Dette spørgsmål har netop den ledende karakter, som Hjerrild tilstræber. Han beder ikke Niels tage stilling til noget så abstrakt som ethvert menneskes individuelle frelse, men blot til sin egen situation, og svaret er givet på forhånd. Der er ingen, som har nytte af Niels' ateisme nu. Grundlæggende er de to enige på dette punkt, men argumentet bruges i forskelligt øjemed. Hjerrild mener, at idet Niels' ateisme ingen gavn kan gøre nu, forråder han ingen ved at sænke paraderne og vende sig mod Gud. Niels derimod har kort forinden i tungsind ladet sit liv passere revy og givet følgende beskrivelse, s. 174:

Men tænkte han paa Menneskene, blev han saa syg igjen i Sindet. Han kaldte dem for sig een for een, og Allesammen gik de ham forbi og lod ham ene, og ikke een blev der tilbage.

For Niels er argumentet derfor af rent praktisk karakter. Der er ingen tilbage i hans liv til at drage nytte af hverken omvendelse eller standhaftighed, og det står ham derfor frit at forholde sig passivt. At Niels vender Hjerrilds argument om og bruger det til sin egen fordel, kan ikke på samme måde udledes i *A*. Tekstrettelsen noteres på følgende vis: s. 174, 33: De dør (*A'*) < de dør.

Som det er fremgået af artiklens eksempler medfører den tekstsociologiske udgivelsespraksis en række vanskeligheder i forbindelse med Jacobsens ændringer i *A'*. Begge tilfælde af tekstrettelser foretaget ud fra dette læseeksemplar måtte berettiges yderligere ud fra supplerende argumenter af hhv. grammatisk og hermeneutisk karakter. Det kan siges at være et tekstkritisk paradoks, at *NL* 2007 således udmærker sig ved at inddrage en tekstkilde, som ud fra den teoretiske tilgang kun kan benyttes sparsomt.

Noter

1. To anbefalelsesværdige artikler i denne henseende er Johnny Kondrup: »Tekstkritisk konservatisme, belyst ved eksempler fra Søren Kierkegaards Enten – Eller« i: *Danske Studier* 1997, s. 84-104 (herefter »Tekstkritisk konservatisme«); og Jørgen Hunosøe: »Tekstkritiske principper. Eksemplificeret ved udgivelser af Adam Oehlenschläger: *Hakon Jarl*« i: Jørgen Hunosøe og Esther Kielberg (red.): *I tekstens tegn*, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og C.A. Reitzels Forlag 1994, s. 65-81.
2. J.P. Jacobsen: *Niels Lyhne*, udg. Jørn Vosmar og Klaus Nielsen, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Borgen 2007 (herefter *NL* 2007). Hvor andet ikke fremgår af artiklen, refererer sidehenvisninger til denne udgave.
3. J.P. Jacobsen: *Niels Lyhne*, udg. Jørn Vosmar, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Borgen 1986. Udgaven er identisk med andet oplag, 1995.
4. Oplysningerne stammer fra G.E.C. Gad: »Dansk Bogfortegnelse, (fra 14–16. Decbr. 1880.) Meddelt af Boghandler G. E. C. Gad i Kjøbenhavn« i: O. H. Delbanco (red.): *Nordisk Boghandlertidende*. 15de Aargang. 1ste Juli 1880–30te Juni 1881, København 1881, s. 159.
5. Jeg lader i artiklen *ændringer* betegne indgreb i tekstkilderne, hvad enten de kan tilskrives forfatteren eller andre, og reserverer således *rettelser* til den tekstkritiske emendation af teksten.
6. Normalt angives ændringer i førstetrykket ved siglen α . Denne er dog forbeholdt ændringer, som er blevet anvendt ved genudgivelse, og den mindre almindelige sigel * markerer således ændringernes ikke-offentlige status.

7. Carl Johan Frederiksen: »J. P. Jacobsens egne Rettelser i hans Læseeksemplar af Niels Lyhne« i: *Danske Studier* 1938, s.165-168.
8. De omtalte breve findes optrykt i følgende udgivelser: Georg og Edv. Brandes: *Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd*, udg. Morten Borup, Francis Bull og John Landquist, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal 1939-42; til G. Brandes 25.11.1880, bd. 3, s. 153; til Edv. Brandes 04.12.1880 og 17.12.1880, bd. 2, s. 360 og 362; Jacobsens brev til Hegel findes optrykt i J.P. Jacobsen: *Samlede Værker* 1-6. Romaner, Noveller, Digte, Breve, udg. Frederik Nielsen, København: Rosenkilde og Bagger 1972-74; bd. 6, s. 116-117. Eftersom Edv. Brandes var en travl og nylig tiltrådt folketingsmand, og bogen ifølge et brev fra Jacobsen til Hegel (Fr. Nielsen, bd. 6, s. 122-123) allerede var færdigtrykt den 13. december, har arbejdet med korrekturen sandsynligvis ikke været omfattende. I Brandes' breve til Jacobsen den 18. og 30. december nævnes korrekturarbejdet ikke (Borup m.fl., bd. 2, s. 363-364). I Hegels breve til Jacobsen optrykt i Frederik V. Hegel: *Breve til ham og fra ham*, udg. L.C. Nielsen, København 1909, findes ingen omtale af udgivelsesforløbet.
9. Oplysningen stammer fra G.E.C. Gad: »Dansk Bogfortegnelse, (fra 25. Septbr.–1. Octbr. 1885.) Meddelt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad i Kjøbenhavn« i: O. H. Delbanco (red.): *Nordisk Boghandlertidende*. 20de Aargang. 1ste Juli 1885–30te Juni 1886, København 1886, s. 80.
10. *B* er i øvrigt nysat trods den tilsyneladende lighed med *A*. De to udgaver har samme sideantal og på nær ganske få tilfælde samme ombrydning af linjerne, men brugen af anførelsestegn er i *B* omvendt « », hvor *A* har « ».
11. Det bør i parentes bemærkes, at min brug af begrebet *afsluttende intention* ikke må forveksles med begrebet om *final intention*, således som det fremlægges af den amerikanske tekstkritiker G. Thomas Tanselle i artiklen »The Editorial Problem of Final Authorial Intention« i: *Studies in Bibliography* 29, Charlottesville: The University Press of Virginia 1976, s. 167-211. Ved *afsluttende* mener jeg udelukkende den *sidste* intention, som forfatteren i sin levetid nåede at have med værket.
12. Per Dahl: »Det kritiske tekstvalg« i: Jørgen Hunosøe og Esther Kielberg (red.): *I tekstens tegn*, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og C.A. Reitzel 1994, s. 96-124; s. 103.
13. Johnny Kondrup: »Hvem tilhører teksten?« i: Lars Burman og Barbro Ståhle Sjönell (red.): *Vid texternas vägskaäl. Textkritiska uppsatser*, NNE Skrifter 1, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 1999, s. 68-82.
14. *NL* 2007, s. 174.
15. I *NL* 1986 angives tre tekstrettelser i supplement til Borups liste, som derudover overtages komplet (*NL* 1986, s. 213). Parentesen til den pågældende rettelse skulle evt. have lydt som i tilfældet s. 22,22 og derved angivet, at *A* og Borup havde den samme fejl: »de« for »De«.
16. Paul V. Rubow: *Den kritiske Kunst. En Afhandling om filologisk Litteraturforskning*, København: Gyldendal 1938, s. 71.
17. Jf. hhv. Winfried Woessler: »Hvordan tekstfejl opstår og udbedres« i: Jørgen Hunosøe og Esther Kielberg (red.): *I tekstens tegn*, København: Det Danske

- Sprog- og Litteraturselskab og C.A. Reitzel 1994, s. 9-32; s. 9; og Johnny Kondrup: »Betragtninger over tekstfejl« i: Lars Burman (red.): *I vitterhetens tjänst. Tekstkritiska uppsatser. En vänbok till Barbro Ståhle Sjönell*, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 2003, s. 195-209; s. 203.
18. Kondrup: »Betragtninger over tekstfejl« s. 204f.
 19. *NL* 2007, s. 132: »naar nu en Mand for Exempel vil fortælle Noget, der [...] efter hvad du nu kunde mene, er vel lidt hensynsfuld over for hende«.
 20. Jf. Kondrup: »Tekstkritisk konservatisme«.
 21. Dette er tilfældet i den store Strindbergudgave, hvor førstetrykket til tider danner grundtekst og derved udsættes for udgavens gennemgående normaliseringspraksis, se »Presentation av Nationalupplagan och redogörelse för redigeringsprinciperna« i: August Strindberg: *Samlade Verk. Nationalupplaga*, bd. 1, Stockholm: Norstedts 1989, s. 275-333.
 22. Disse adskiller sig fra *overleveringsvarianter*, som også er opstået efter udgivelsen af den valgte grundtekst, men som ikke kan tilskrives forfatteren selv som fx trykfejl i senere udgaver. Oftest benyttes denne betegnelse i forbindelse med varianter i posthume udgaver.
 23. *A*, s. 38 og 74 (*NL* 2007, s. 23 og 43).
 24. Paula Henrikson: *Riktlinjer för Svenska Vitterhetssamfundets utgivning*, preliminär version, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 2005, s. 42. Det kan nævnes, at Det norske språk- og litteraturselskap tillader stiltiende rettelser i et vist omfang, men udvælgelsen af disse rettelser skal begrundes eksplicit, se *Retningslinjer for utgivervirksomheten*, Oslo: Det norske språk- og litteraturselskap 2003.
 25. I de grammatiske analyser her og efterfølgende støtter jeg mig til Paul Diderichsen: *Elementær Dansk Grammatik*, København: Gyldendal 1946, 2. udg., 1957.
 26. Haplografi kaldes også *begravelse* i typografterminologi. Disse opstår, når ens udseende enheder forveksles, og derved får sætteren eller afskriveren til at springe den ene over.
 27. *Spredte Træk af Landbolivet*, optegnede i jysk Mundart af C. M. C. Kvolsgaard, København: Universitets-Jubilæets danske Samfund 1891, s. 6.